

В. Черванчук,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ІНШОЇ ОСОБИ, ПРАВА ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖУЮТЬСЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Постановка проблеми. Ідея пріоритетності у кримінальному процесі забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи покладена в основу сучасного кримінального процесуального законодавства. Адже, на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) наряду із забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, для чого власне і функціонує правоохоронна система, передбачає завданнями кримінального провадження захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2).

Отже, кримінальне процесуальне законодавство України, яке згідно з ч. 1 ст. 1 КПК України і визначає порядок кримінального провадження на території України, встановлює не лише безпосередньо порядок досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (адже саме так визна-

чається поняття кримінального провадження у п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України), а й виступає гарантом забезпечення прав осіб, які беруть у ньому участь.

Відповідно не менш важливим напрямом удосконалення кримінального процесуального законодавства, ніж оптимізація засобів досудового розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних проваджень, є загальна демократизація порядку здійснення кримінального провадження, його спрямування на розширення можливостей активної участі сторін у кримінальному провадженні та підпорядкування загальноправовому механізму захисту прав і свобод людини.

Широкий і об'єктивний розгляд питань, пов'язаних з підвищенням гарантій прав учасників кримінального провадження, особливо учасників досудового розслідування, є свідченням не лише реалізації загальноправової засади верховенства права у цій сфері суспільних відносин, а й сприятиме формуванню почуття справедливості, рівності усіх перед законом і судом.

При цьому, серед усіх учасників досудового розслідування наявний учасник із доволі невизначеним процесуальним статусом – особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Такою особою відповідно до пункту 16-1 ч. 1 ст. 3 КПК України

є особа, стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені КПК України.

Аналіз норм КПК України засвідчує, що положення кримінального процесуального закону стосовно цього учасника кримінального провадження ще потребують системного узгодження та подальшого удосконалення, зокрема в частині належного встановлення його процесуального статусу, забезпечення прав і законних інтересів. Адже визначення нового учасника кримінального провадження – особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, запропоноване законодавцем у пункті 16-1 ч. 1 ст. 3 КПК України, з урахуванням відсутності у нормах КПК України переліку процесуальних дій, що можуть здійснюватися стосовно особи, а також системного переліку прав і законних інтересів такої особи, є доволі широким. А до того ж і таким, що не дає можливості відокремити особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, як учасника кримінального провадження, від інших осіб, про яких йдеться у нормах КПК України, в контексті забезпечення їхніх прав, свобод і законних інтересів [1, с. 195].

Поняття «забезпечення», наряду із поняттями «гарантія», «захист», «охорона» широко використовуються у теорії права та галузевих юридичних науках.

Узагалі забезпечити – це створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; зробити можливим, дійсним, таким, що може бути реально виконаним; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки. Гарантія – це порука у чому-небудь, забезпечення. Гарантувати означає захистити, забезпечити. Захист – те, що слугує обороною, захищати означає охороняти, захистити від посягань [2].

Таким чином, в українській мові слова «забезпечення», «гарантія», «захист», «охорона» за фактичним змістом є синонімічними.

У науці кримінального процесу проблеми гарантій досліджуються й вирішуються у контексті встановлення процесуальних засобів, необхідних для виконання завдань кримінального провадження, для забезпечення здійснення правосуддя й реалізації прав, свобод і законних інтересів особи – учасника кримінального провадження. Ученими формулюються й пропонуються різні підходи до поняття гарантій у кримінальному процесі загалом, і гарантій прав особи зокрема, їх класифікації за різними підставами. Кожний з таких підходів має своє значення, оскільки розкриває окремий аспект правової характеристики процесуальних гарантій загалом і забезпечення прав учасників кримінального процесу зокрема.

У теорії кримінального процесу питання щодо забезпечення прав учасників кримінального провадження розглядалось переважно у контексті загальної проблематики правового становища особи у сфері кримінального процесу, насамперед, такими авторами, як Ю.М. Грошевий, І.В. Гловюк, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова та інші.

Питання забезпечення прав учасників кримінального провадження також розглядалися вітчизняними авторами, які протягом останніх десятиліть на рівні дисертаційних, монографічних досліджень вивчали проблеми процесуального статусу учасників кримінального провадження, механізми реалізації ними своїх повноважень, а також забезпечення їхніх прав, свобод і законних інтересів (С.Є. Абламський, С.В. Давиденко, А.В. Дудич, І.П. Коваленко, О.М. Калачова, Н.С. Кравченко, Н.М. Обрізан, Г.І. Процько, І.М. Попович, О.В. Римарчук, Р.Ю. Савонюк, І.І. Шульган та ін.).

Поряд із цим, зважаючи на те, що інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, є відносно новим учасником кримінального провадження із невизначеним процесуальним статусом, актуальними є розроблення та обґрунтування положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із забезпеченням прав суб'єкта, який перебуває у статусі іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, при прийнятті процесуальних рішень та проведенні процесуальних дій.

Метою цієї статті є визначення загальних положень щодо забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. У теорії права найбільш поширеною є позиція, відповідно до якої механізм соціально-правового забезпечення прав людини формує відповідні підсистеми (або елементи механізму) – механізми реалізації, охорони, захисту прав. Механізм реалізації прав і свобод людини включає заходи, придатні для створення умов реалізації прав і свобод, а складові його гарантії являють собою відповідні умови і засоби, що сприяють реалізації кожною людиною прав, свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України. Друга підсистема – механізм охорони прав – включає заходи з профілактики порушень прав, свобод і обов'язків людини, здійснюючи при цьому функцію превенції протиправних дій. Третя підсистема – механізм захисту прав – включає заходи по відновленню порушеного правового статусу, залученню порушників до юридичної відповідальності [3, с. 229; 4, с. 3].

На думку С.А. Паршака, механізм забезпечення прав учасника кримінального провадження включає такі форми: 1) створення умов для належної реалізації особою своїх

прав; 2) охорону прав; 3) захист прав [5, с. 158].

Отже, складовими конструкції загального механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, мають бути: механізми реалізації прав, охорони прав, захисту прав.

Розглянемо кожен із цих механізмів більш детально з урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства та відповідної правозастосовної практики стосовно цього учасника досудового розслідування.

Так, механізм реалізації прав включає заходи, що створюють умови реалізації прав, а також засоби, що сприяють реалізації кожного із прав, закріплених у кримінальному процесуальному законі.

Першочерговою умовою для реалізації прав є володіння ними, оскільки фактичне володіння правами завжди передуює користуванню ними, адже не можна користуватися тим, чим не володієш.

У цьому контексті на передній план виступає проблема належного законодавчого закріплення процесуальних прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

На відміну від процесуальних прав більшості інших учасників кримінального провадження, зокрема й досудового розслідування, процесуальні права іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, не знайшли свого систематизованого закріплення у нормах КПК України.

Як справедливо вказує Т.В. Корчева, віднесення іншої особи до кола учасників кримінального провадження передусім передбачає наявність у неї певних процесуальних обов'язків і прав, у зв'язку з чим виникає необхідність у чіткому визначенні процесуального статусу такої особи, як і кожною особою, яка залучається до кримінального провадження [6, с. 228].

Варто зауважити і те, що невизначеність процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, як уже зазначалось, не дає можливості відокремити цю особу, як учасника кримінального провадження, від інших осіб, про яких йдеться у нормах КПК України. У результаті ця особа не лише в теорії кримінального процесу, а й у правозастосовній практиці подекуди отожднюється з іншими учасниками кримінального провадження.

Так, наприклад, слідчий суддя Вищого антикорупційного суду в ухвалі від 30.12.2021 у справі № 991/8844/21 враховуючи, що окремою статтею КПК України не передбачено прав та обов'язків особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, проте згідно положень ст. 64-2 КПК України, передбачено права та обов'язки третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, дійшов висновку, що така особа згідно п. 16-1 ч. 1 ст. 3 КПК України відноситься до категорії осіб, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, оскільки щодо майна такої особи здійснюються процесуальні дії [7].

Ухвалою слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 08.10.2020 у справі № 991/8029/20 було відмовлено в задоволенні клопотання представника особи з огляду на те, що вона допитувалась як свідок у цьому кримінальному провадженні, зокрема через що, на розсуд суду, вона не може бути визнана особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, і відповідно суб'єктом, який має право звертатися з клопотанням про закриття кримінального провадження в порядку ч. 9 ст. 284 КПК України [8].

Не менш важливим ніж закріплення системи процесуальних прав для повноцінної роботи загального

механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, є законодавче закріплення системи кореспондуючих обов'язків відповідних посадових осіб.

Адже, як відомо, правовідносини немислимі без моделі «право – обов'язок», і навпаки. Юридичний зв'язок між суб'єктами права полягає в такому: немає прав без обов'язків й відповідно обов'язків без прав, що і є найважливішим принципом права. Означений зв'язок, власне, і виступає як правовідношення, у межах якого право однієї сторони кореспондує (відповідає) обов'язку іншої [9, с. 47].

Наступною умовою для реалізації прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, є роз'яснення цьому учаснику кримінального провадження його прав і порядку їх реалізації, а також сприяння у їх фактичній реалізації.

І хоча, як вказує С.А. Паршак, визначити повний перелік засобів, що втілюють у реальність даний процес, неможливо [5, с. 159], у цьому контексті на передній план виступає проблема законодавчого закріплення обов'язку посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, щодо роз'яснення процесуальних прав учасникам кримінального провадження, зокрема іншій особі, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

Механізм охорони прав включає засоби, що забезпечують запобігання та недопущення порушень прав кожного учасника кримінального провадження, зокрема і особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

При цьому, незважаючи на близькість понять «охорона прав» та «захист прав», слід погодитись із висловленою у процесуальній літературі позицією щодо їх розмежування за критерієм наявності порушення права або

реальної загрози такого порушення [5, с. 160–161; 10, с. 218–219].

У свою чергу, механізм захисту прав включає засоби, що забезпечують відновлення прав особи у разі їх порушення, усунення реальної загрози такого порушення та перешкоди для їх реалізації, притягнення до відповідальності осіб, які допустили таке порушення.

Загалом правові засоби, спрямовані на забезпечення реалізації суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, на захист і відновлення прав, що були порушені під час кримінального провадження, представляють собою гарантії прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження [11, с. 46].

Відповідно у цьому контексті актуальною стає проблема закріплення системи гарантій прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

Слід зазначити, що погляди на зміст гарантій у кримінальному провадженні, як і на їх види, доволі численні. Водночас, як вказує О.П. Кучинська, усі види гарантій, будучи цілком самостійними категоріями, тісно взаємодіють між собою і багато в чому обумовлені одна одною. У динаміці або в реальності правозастосування всі вони існують як система, і лише система гарантій може забезпечити дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також досягнення його завдань [12, с. 7].

Розвиваючи цю думку, можна констатувати, що спектр засобів, спрямованих на охорону та захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження загалом і учасників досудового розслідування зокрема, є достатньо широким. При цьому, можна виділити як загальні гарантії, що є засобами забезпечення охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів будь-якого учасника кримінальних процесуальних

відносин, так і окремі, що передбачені кримінальним процесуальним законом для конкретного учасника кримінального провадження.

Необхідність виділення гарантій прав, свобод і законних інтересів кожної особи, яка є учасником кримінальних процесуальних відносин, а тим більше особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, виступає соціальною потребою створення належних умов для активної діяльності учасників кримінального провадження. Це дозволяє їм здійснювати свої функції, виконувати покладені обов'язки, ефективно відстоювати й захищати свої права, свободи і законні інтереси [11, с. 46–47].

Поряд із цим, такими, що безпосередньо пов'язані із реалізацією правового статусу учасниками досудового розслідування, визнаються такі правові гарантії: своєчасне надання особі правового статусу, що відповідає її фактичному становищу; знання (належна поінформованість) своїх прав, обов'язків і відповідальності; детальна регламентація повноважень державних органів і посадових осіб (визначення компетенції); прокурорський нагляд; відомчий і судовий контроль [13, с. 6].

Висновки. Таким чином, до загальних положень щодо забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, можна віднести такі. Загальний механізм забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, як і будь-якого учасника кримінального провадження, включає в себе механізми реалізації прав, охорони прав, захисту прав.

Механізм реалізації прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, включає заходи, що створюють умови реалізації прав (насамперед, визначеність процесу-

ального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування; належне законодавче закріплення її процесуальних прав, а також системи кореспондуючих обов'язків відповідних посадових осіб), а також засоби, що сприяють реалізації кожного із прав, закріплених у кримінальному процесуальному законі (насамперед, належне законодавче закріплення загального обов'язку відповідних посадових осіб щодо роз'яснення іншій особі, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її процесуальних прав і порядку їх реалізації, а також сприяння у їх фактичній реалізації).

Механізми охорони та захисту прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, включають заходи, що забезпечують запобігання та недопущення порушень прав цього учасника кримінального провадження (заходи охорони), а також засоби, що забезпечують відновлення прав цієї особи у разі їх порушення, усунення реальної загрози такого порушення та перешкоди для їх реалізації, притягнення до відповідальності осіб, які допустили таке порушення.

При цьому, ефективне функціонування зазначених механізмів досягається не тільки їх декларуванням у законодавчих актах, а й діяльністю уповноважених органів держави.

Відповідно актуальними напрямами розвитку теорії кримінального процесу, удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування у контексті загальних положень щодо забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, є розроблення, належне законодавче закріплення та відповідне йому правозастосування заходів і засобів, що становлять елементи загального механізму забезпечення прав цієї особи, і зокрема механізмів

реалізації прав, охорони прав, захисту прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

У статті досліджено загальний механізм забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Проаналізовано складові елементи загального механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, зокрема механізми реалізації прав, охорони прав, захисту прав цього учасника кримінального провадження. Окрему увагу приділено невизначеності процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, що не дає можливості з достатньою чіткістю відокремити цю особу, як учасника кримінального провадження, від інших осіб, про яких йдеться у нормах КПК України, а також законодавчому закріпленню системи кореспондуючих обов'язків відповідних посадових осіб. Встановлено, що механізм реалізації прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, включає заходи, що створюють умови реалізації прав (насамперед, визначеність процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування; належне законодавче закріплення її процесуальних прав, а також системи кореспондуючих обов'язків відповідних посадових осіб), а також засоби, що сприяють реалізації кожного із прав, закріплених у кримінальному процесуальному законі (насамперед, належне законодавче закріплення загального обов'язку відповідних посадових осіб щодо роз'яснення іншій особі, права чи

законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її процесуальних прав і порядку їх реалізації, а також сприяння у їх фактичній реалізації). Механізми охорони та захисту прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, включають заходи, що забезпечують запобігання та недопущення порушень прав цього учасника кримінального провадження (заходи охорони), а також засоби, що забезпечують відновлення прав цієї особи у разі їх порушення, усунення реальної загрози такого порушення та перешкоди для їх реалізації, притягнення до відповідальності осіб, які допустили таке порушення.

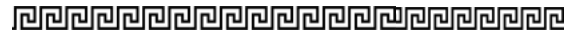
Ключові слова: учасники досудового розслідування, механізм забезпечення прав, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування.

Chervanchuk V. General provisions for ensuring the rights of another person whose rights or legitimate interests are restricted during the pre-trial investigation

the article examines the general mechanism for ensuring the rights of another person, whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation. The constituent elements of the general mechanism of ensuring the rights of another person, whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, in particular, the mechanisms of realization of rights, protection of rights, protection of the rights of this participant in criminal proceedings. Particular attention is paid to the uncertainty of the procedural status of another person whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, which does not allow to separate

this person as a participant in criminal proceedings from other persons referred to in the CPC of Ukraine. legislative consolidation of the system of corresponding responsibilities of the relevant officials. It is established that the mechanism for exercising the rights of another person whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation includes measures that create conditions for exercising the rights (first of all, determining the procedural status of another person whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation; consolidation of its procedural rights, as well as the system of corresponding responsibilities of the relevant officials), as well as means to promote the implementation of each of the rights enshrined in the criminal procedure law (first of all, proper legislative enshrinement of the general obligation another person, whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, his procedural rights and the procedure for their implementation, as well as assistance in their actual implementation). Mechanisms to protect and defend the rights of another person, whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation, include measures to prevent and prevent violations of the rights of this participant in criminal proceedings (protection measures), as well as means to restore the rights of this person their violation, elimination of the real threat of such a violation and obstacles to their implementation, bringing to justice those who committed such a violation.

Key words: participants in the pre-trial investigation, mechanism for ensuring rights, another person whose rights or legitimate interests are limited during the pre-trial investigation.

Література

1. Черванчук В.В. *Поняття, сутність та структура процесуального статусу якої обмежуються під час досудового розслідування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2020. № 60. С. 195–199.*

2. *Словник української мови : Академічний тлумачний словник (1970–1980) в 11 томах : онлайн версія. URL: <http://sum.in.ua/>.*

3. Скакун О.Ф. *Теорія держави та права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : «Еспада», 2006. 776 с.*

4. Волинка К.Г. *Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 17 с.*

5. Паршак С.А. *Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. Європейські перспективи. 2014. № 7. С. 157–162.*

6. Корчева Т.В. *Професійна правнича допомога особам, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування: проблемні питання. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 3. С. 227–231. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/60.pdf.*

7. *Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 30.12.2021 у справі № 991/8844/21. Єдиний державний*

реєстр судових рішень : офіційний вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102373235>.

8. *Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 08.10.2020 у справі № 991/8029/20. Єдиний державний реєстр судових рішень : офіційний вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92143723>.*

9. Юрчак І.Р. *Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 185 с.*

10. Волошанівська Т.В. *Щодо питання розмежування понять «захист» та «охорона» у кримінальному провадженні в світлі міжнародних стандартів прав людини. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 6. С. 216–220. URL: http://lsej.org.ua/6_2016/60.pdf.*

11. Черванчук В.В. *Загальні гарантії прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25–26 січн. 2019 р.). Львів. 2019. С. 44–47.*

12. Кучинська О.П. *Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. Адвокат. 2012. № 7. С. 4–8.*

13. Процько Г.І. *Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 21 с.*

